

НАЦІОНАЛЬНА І РЕГІОНАЛЬНА ЕКОНОМІКА

УДК 330.8

JEL A13, B20, L22

DOI 10.35774/rarrpsu2021.26.004

Андрій КАРПЕНКО

доктор економічних наук,
професор, професор кафедри економіки та митної справи
Національний університет «Запорізька політехніка»
E-mail: andreycarpenko@ukr.net
ORCID ID: 0000-0002-5717-4349

Юрій ГУРБИК

кандидат наук з державного управління,
доцент, доцент кафедри економіки та готельно-ресторанного бізнесу
Мелітопольський державний педагогічний університет
E-mail: uugurbik@ukr.net
ORCID ID: 0000-0001-7743-1042

Наталія КАРПЕНКО

кандидат наук з державного управління,
доцент, доцент кафедри економіки та митної справи
Національний університет «Запорізька політехніка»
ORCID ID: 0000-0002-9301-3649

ГЕНЕЗИС КЛАСТЕРНОЇ ТЕОРІЇ В ЕКОНОМІЧНІЙ НАУЦІ

АНОТАЦІЯ

Вступ. Сучасні посткоронавірусні умови розвитку економіки свідчать про те, що однією із стратегічних перспектив сталого розвитку регіонів України є подальше поширення прогресивного світового напрямку «Industry 4.0», в тому числі промислових кластерів. Саме кластери як нові форми просторової організації виробництва, що характеризуються потужними мобілізаційними можливостями та високою конкурентоспроможністю на світовому і національному ринках, визнаються важливими елементами розвитку регіональних інноваційних екосистем. Їм відводиться важлива роль у сприянні зрушенням та розвитку індустріальних парків. Відповідно кластерна проблематика є актуальною у всіх її виявах, у тому числі на рівні дослідження генезису кластерної теорії від її зародження до становлення сучасного («класичного») варіантах.

Мета. Здійснити аналіз генезису й еволюції теорії економічних кластерів від XVIII ст. (етап виникнення, пов'язаний з ідеями Й. Тюнена) до 90-х рр. XX ст. (поява сучасної кластерної теорії – М. Портер).

Методи дослідження. Застосовано історичний метод, логічно-абстрактний, методи аналізу і синтезу.

Результати. Акцентовано увагу, що поняття «кластер» властиве не лише економічній науці. Ґрунтовний аналіз наукових джерел дає підстави стверджувати, що перші розробки з кластерної теорії здійснили економісти різних напрямків і шкіл. Проте більшість дослідників вважає, що засновниками кластерної теорії є Й. Тюнен і А. Маршалл. У сучасному вигляді теорія кластерів почала формуватися у 80–90-х рр. XX ст. Родоначальником кластерної теорії вважається відомий американський науковець М. Портер. Виявлено, що М. Портер у своїх дослідженнях застосовує декілька підходів щодо трактування поняття «кластер» – географічний, мережевий, синергетичний тощо. Встановлено, що сутність та зміст кластерної теорії М. Портер розкриває через модель «Діамант», яка охоплює чотири взаємопов'язані компоненти:

факторні умови; стан попиту; родинні та підтримуючі галузі (кластери); стратегія, структура та суперництво фірми. На розвиток промислових кластерів (за М. Портером) також суттєво впливають державний і приватний сектори, соціальна структура, ініціативи, пов'язані з діяльністю промислового кластера. Визначено переваги та недоліки кластерної теорії П. Портера і розроблено модель промислового кластера.

Висновки. Виконаний аналіз підтверджує, що кластерні ідеї серед вчених з'являються у всіх економічних напрямках і школах незалежно від історичного періоду їхнього існування. Переваги цієї форми об'єднання були відомі на початку ХХ ст. Встановлено, що засновник сучасної кластерної теорії М. Портер під час її створення на основі концепції конкурентних переваг генерував різні підходи та теоретичні надбання економічної наукової думки (насамперед просторові, інноваційні та мережеві наукові теорії). Виявлено, що важливим аспектом моделі промислового кластера М. Портера є синергетичний ефект, базуючись на якому промислові кластери через економічні способи (продуктивність, інноваційність, створення нового бізнесу) впливають на конкурентоспроможність, що в підсумку забезпечує розвиток економіки держави.

Ключові слова: кластер, кластерна теорія, інновації, синергетичний ефект, бізнес, локалізація, концентрація.

Формули: 0, рис.: 4, табл.: 4, бібл.: 12.

Andriy KARPENKO, Yuriy GURBYK, Natalya KARPENKO
GENESIS OF CLUSTER THEORY IN ECONOMIC SCIENCE

ABSTRACT

Introduction. Modern post-coronavirus conditions of economic development indicate that one of the strategic prospects for sustainable development of Ukraine's regions is the further spread of the progressive global trend "Industry 4.0", including industrial clusters. Clusters, as new forms of spatial organization of production, characterized by powerful mobilization opportunities and high competitiveness in global and national markets are recognized as important elements in the development of regional innovation ecosystems.

They play an important role in promoting the shift and development of industrial parks. Therefore, cluster issues are relevant in all its manifestations, including at the level of research on the genesis of cluster theory from its inception to the formation of the modern ("classical") variant.

Purpose. The aim of the article is to analyse the genesis and evolution of the theory of economic clusters from the XVIII century (stage of origin, which is associated with the ideas of J. Tunen) and the 90s of XX century (emergence of modern cluster theory – M. Porter).

Research methods. The article used the historical method, logical-abstract, methods of analysis and synthesis.

Results. The article emphasizes that the concept of "cluster" is inherent not only in economics. A thorough analysis of economic scientific sources gives grounds to claim that the first developments in cluster theory can be traced in the works of economists of various fields and schools. However, most researchers believe that the founders of cluster theory were J. Tunen and A. Marshall. In its modern form, cluster theory began to take shape in the 80's and 90's of the XX century. The ancestor of cluster theory is considered to be the famous American scientist M. Porter. It was found that M. Porter in his research uses several approaches to the interpretation of the concept of "cluster" – geographical, network, synergistic and so on. It is established that the essence and content of cluster theory M. Porter reveals through the model "Diamond", which includes four interrelated components: factor conditions; state of demand; related and supporting industries (clusters); strategy, structure and rivalry of the firm. It is determined that the development of industrial clusters (according to M. Porter) is significantly influenced by the public and private sectors, social structure, initiatives related to the activities of the industrial cluster. The advantages and disadvantages of P. Porter's cluster theory are determined and the model of an industrial cluster is developed.

Conclusion. The analysis shows that cluster ideas among scientists appear in almost all economic fields and schools, regardless of the historical period of their existence. The advantages of this form of

association were known in the early twentieth century. It is established that the founder of modern cluster theory M. Porter during its creation on the basis of the concept of competitive advantage, generated different approaches and theoretical achievements of economic scientific thought (primarily spatial, innovative and network scientific theories). An important aspect of M. Porter's industrial cluster model is the synergetic effect, based on which industrial clusters through economic means (productivity, innovation, new business creation), affect competitiveness, which ultimately ensures the development of the state economy.

Keywords: cluster, cluster theorie, innovations, synergetic effect, business, localization, concentration.

Formulas: 0, fig.: 4, table.: 4, bibl.: 12.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими і практичними завданнями. Складні соціально-економічні та посткоронавірусні умови функціонування та розвитку України зумовлюють пошук й активізацію нових форм організації бізнесу. Так, у нашій країні (насамперед за ініціативи уряду та бізнес-спільнот) нині широкого поширення набуває світовий тренд «Industry 4.0», який передбачає технологічні зміни, що приводять до створення повністю автоматизованих виробництв, на яких управління виробничими процесами здійснюється в режимі реального часу і з урахуванням мінливих зовнішніх умов. Підтримується та популяризується також розвиток індустріальних парків, регіональних і промислових кластерів.

На наш погляд, в українській економічній науці необхідно приділити особливу увагу теорії та практиці створення і розвитку нових форм просторової організації виробництва – кластерів, які характеризуються потужними мобілізаційними можливостями й високою конкурентоспроможністю на світовому та національному ринках. Отже, кластерна проблематика є актуальною в усіх її виявах, в тому числі на рівні дослідження виникнення, становлення та розвитку кластерної теорії в економічній науці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Еволюцію кластерної теорії від її першого згадування до створення класичного варіанта досліджували такі зарубіжні та українські вчені: А. Васильченко, О. Димченко, О. Доржієва, К. Жаркова, Е. Карапетян, А. Манцаєва, Н. Неустроєва, Л. Панкова, А. Шевченко, М. Портер та ін. Незважаючи на значний їхній науковий доробок сьогодні серед науковців немає єдиного підходу до розуміння генезису кластерної теорії, тому пропонуємо розглянути інтегрований підхід з розвитку кластерної концепції від її зародження до створення «класичного варіанта».

Мета та завдання статті. Здійснити аналіз генезису кластерної теорії за працями зарубіжних вчених від XVIII ст. (етап виникнення, пов'язаний з ідеями Й. Тюнена) та 90-х рр. XX ст. (поява сучасної кластерної теорії – М. Портер).

Для досягнення мети визначено такі завдання: дослідити у хронологічній послідовності генезис кластерної теорії, яка розроблялася напрямками, школами економічної теорії або окремими зарубіжними вченими; здійснити ґрунтовний аналіз кластерної теорії М. Портера та проаналізувати основні його підходи щодо тлумачення поняття «кластер»; розробити модель промислового кластера М. Портера.

Виклад основного матеріалу дослідження. Зауважимо, що поняття «кластер» походить з англійської, де слово «cluster» означає «пучок, гроно, групу, скупчення, концентрацію». Наукова категорія «кластер» характерна для понятійно-категоріального апарату різних сучасних наук (рис. 1). Так, наприклад, поняття «кластерний аналіз» у 1939 р. ввів у науковий обіг американський психолог Р. Тріон.

Значну роль поняття «кластер» відіграє в економічній науці. Для визначення його тлумачення як економічного феномена вважаємо за доцільне розглянути передусім генезис кластерної теорії, а саме початкові етапи її зародження та становлення.

Багато дослідників вважають, що перші ідеї про економічний кластер з'явилися у межах неокласичного напрямку економічної теорії, а саме у працях відомого англійського економіста, засновника Кембриджської школи А. Маршалла. Так, у розділі X фундаментальної наукової праці

«Принципи політичної економії» (1890 р.) він приділив увагу питанням концентрації спеціалізованих виробництв в окремих районах. Науковець вважав, що розвиток локалізованої промисловості приводить до покращення рівня національної економіки загалом. Головними причинами, що зумовлюють появу локалізованого виробництва, на його погляд, є природні умови (клімат, корисні копалини та ін.), а також наявність висококваліфікованих працівників у певному його сегменті – районі [1, с. 921–922]. Таким чином, можна вважати, що А. Маршалл започаткував зародження теорії промислового кластера.

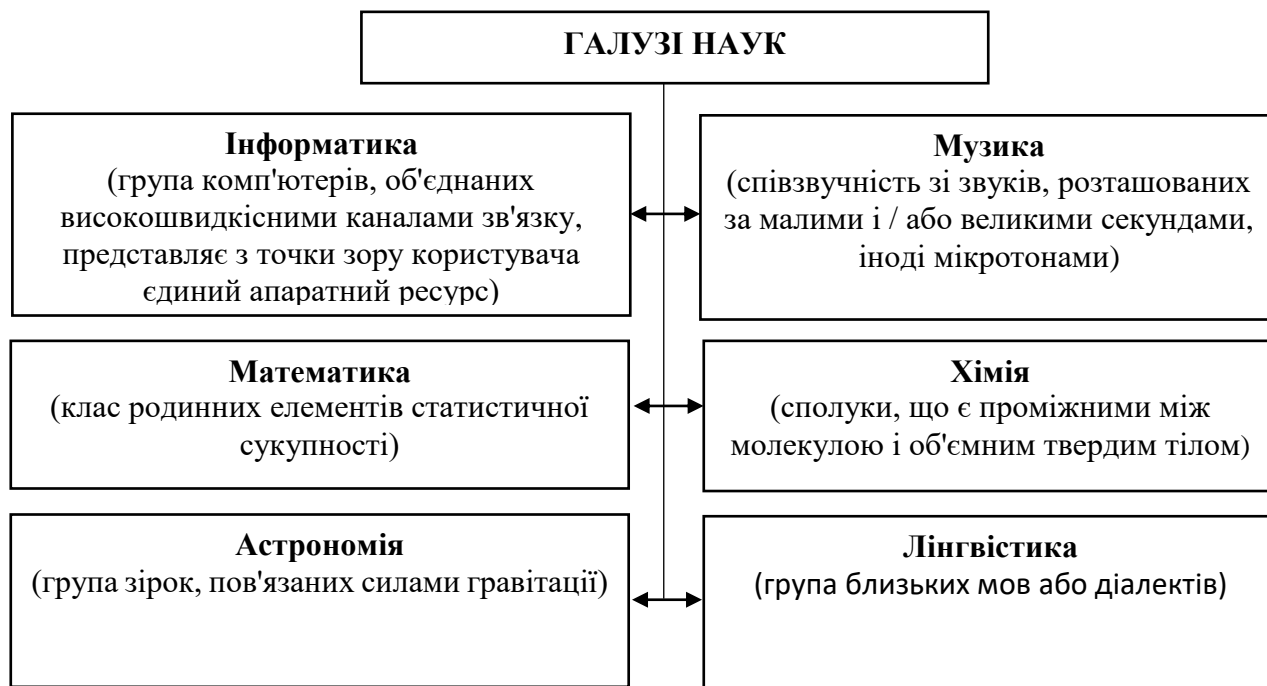


Рис. 1. Поняття «кластер» у сучасній науці

Джерело: розроблено авторами

Разом з цим, деякі дослідники вважають, що засновником кластерної теорії є представник німецької географічної школи в економічній науці Й. Тюнен. У праці «Ізольована держава в її відношенні до сільського господарства та національної економіки» (1826 р.) науковець розробив модель («теорію сільськогосподарського штандорта»), яка характеризується такими положеннями:

– в економічно ізольованій державі, в межах якої існує центральне місто (єдиний ринок збуту сільськогосподарської продукції та джерело забезпечення промисловими товарами), оптимальним розміщенням сільськогосподарського виробництва є система концентричних кіл різного діаметра з центром у цьому місті;

– оскільки ціна будь-якого продукту в кожній точці простору відрізняється від його ціни в місті на величину транспортних витрат (прямо пропорційних до ваги вантажу і дальності перевезення), то найбільш урожайні господарства мають розміщуватися ближче до міста [2].

Таким чином, Й. Тюнен у межах своєї базової концепції розміщення виробництва запровадив теорії концентрації та локалізації виробництва, які вказують на залежність розміщення сільськогосподарського виробництва від місця збуту продукції. Погоджуємося також з думкою О. Димченко та А. Васильченко, які стверджують, що у своїй праці Й. Тюнен проаналізував вплив певних економічних індикаторів (витрати виробництва, транспортні витрати, родючість ґрунтів тощо) на систему розвитку сільського господарства з урахуванням її географічної концентрації. Він вважав, що це агломерація, сконцентрована навколо міста, що виражена колами різної форми і розміру, в яких розташовані зони розвитку різних видів сільського господарства [3, с. 8].

Ґрунтовний аналіз наукових джерел дає підстави стверджувати, що зародження кластерної теорії описано у багатьох працях вчених-економістів різних напрямків і шкіл. У хронологічній

послідовності розглянемо концепції зарубіжних дослідників, які, на наш погляд, є значним внеском у становлення та формування сучасної кластерної теорії (погляди А. Маршалла та Й. Тюнена охарактеризовані раніше) (табл. 1).

Таблиця 1

Становлення та формування кластерних ідей у теоріях і методологічних підходах зарубіжних економістів

Напрямок, школа	Представник, назва теорії	Стислий зміст теорії
<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>
Класична політична економія	А. Сміт, «теорія абсолютних переваг» (1776 р.)	Сформульовано ідею, що будь-якій країні не потрібно виробляти весь асортимент необхідної для споживання продукції. Вигідніше виготовляти на експорт більше товарів, для виробництва яких країна має найкращі умови, а ввозити (імпортувати) продукцію, виробництво якої в іншій країні дешевше.
	Д. Рікардо, «теорія порівняльних переваг» (1817 р.)	Доведено, що не обов'язково, щоб одна країна мала найкращі соціально-економічні й природні ресурси для розвитку відповідних видів виробництва або послуг. Важливо, щоб відрізнялись витрати на таке виробництво.
Німецька географічна школа	В. Лаунхардт, «теорія промислового штандорту» («локаційного трикутника»)(1882 р.)	Розроблена просторова модель оптимального розміщення промислового підприємства у вигляді трикутника, вершини якого відповідають сировині, енергії, ринку збуту. Місце ідеального розміщення виробництва (локалізація підприємства) розташоване на перетині відрізків, що з'єднують вершини трикутника, де загальні виробничі витрати є мінімальними.
	А. Вебер, «теорія промислового штандорту»(1909 р.)	Запроваджено більш комплексний підхід до теорії «промислового штандорту» порівняно з В. Лаунхардтом. Розширено перелік факторів, для формування так званого «промислового штандорту»: транспорт, робоча сила й агломерація. Наголошено, що географічна концентрація підприємств має економічний ефект, який полягає в зменшенні витрат виробництва і збуту певного промислового продукту й означає неможливість виробництва відповідного продукту в будь-якому іншому місці.
	А. Льош, «теорія регіонального ландшафту» (1940 р.)	Запропоновано модель розташування підприємств, розраховану на основі конусу попиту, що визначає залежність відстані місця споживання від місця виробництва; доведено, що за зростання витрат транспортування ціна на продукцію в периферійних частинах ринкових зон підвищується, а попит зменшується.
Французька просторової економії	Ф. Перру, «теорія полюсів зростання» (1950 р.)	З'ясовано, що «полюси зростання» («точки економічного зростання») є агломераціями підприємств, що сконцентровані територіально і вирізняються серед інших.
	Ж.-Р. Будвіль, «теорія полюсів зростання» (60-ті рр. XX ст.)	На відміну від Ф. Перру, «полюси зростання» розглянуто не тільки як сукупності підприємств флагманських галузей, а й як конкретні території (населені пункти та регіони), які характеризуються прогресивною галузевою структурою і в економіці регіону або держави виконують функцію джерела інновацій.
	П. Потье, «теорія осі розвитку» (60-ті роки XX ст.)	Основна ідея концепції полягає в тому, що територія, яка розташована між полюсами зростання, де забезпечено транспортний зв'язок, отримує у цьому разі додаткові імпульси зростання завдяки збільшенню вантажопотоків, поширенню інновацій, розвитку інфраструктури.

<i>Продовження таблиці 1</i>		
1	2	3
Стокгольмська школа	Г. Мюрдаль, «теорія кумулятивного зростання» (1957 р.)	У моделі, основної периферії акцентовано на просторовій концентрації економічної активності та пояснено стійке економічне зростання географічною дуальністю економічної активності. Вказано, що робоча сила і капітал концентруються в місцях, де вони можуть отримати максимальну прибутковість на вільному ринку
Італійська школа промислових районів	Дж. Бекаттіні, «теорія індустріальних районів» (кінець 70-х рр. ХХ ст.)	Розроблено специфічну італійську модель індустріального району на основі синтезу теорії промислових районів А. Маршалла і місцевої «соціально-територіальної сутності». Базовою характеристикою італійських фірм визначено кооперуючу соціальну складову як між фірмами, так і місцевими товариствами, що знаходяться в межах певного району.

Джерело: побудовано на основі [2; 3; 4; 5; 6; 7]

Зазначимо, що крім теорій регіональної спеціалізації, розміщення виробництва та кумулятивного зростання, значний вплив на розвиток сучасного кластерного підходу здійснила інноваційна теорія розробив Й. Шумпетер. На його думку, саме інновації виступають головним інструментом економічного зростання регіонів. Адже поширення інновацій від одного підприємства до іншого забезпечує постійне зростання продуктивності агломерацій загалом [8, с. 99]. Кластери є основними рушійними силами, що сприяють інноваційному розвитку економіки країни, оскільки формують сильний взаємозв'язок між суб'єктами різних сфер бізнесу [9].

На наш погляд, у 1970–1980-х рр. суттєві зрушення у розвитку кластерної теорії забезпечили дослідження у сфері економічної соціології, в яких розглянуто мережеву форму організації бізнесу. Так, американські науковці Х. Уайт і М. Грановеттер побудували нову економічну соціологію, за основу якої взято розуміння сучасного світового господарства як сукупності соціальних мереж – стійких формальних і неформальних зв'язків між індивідами та фірмами [10].

Однак у сучасному вигляді теорія кластерів почала формуватися у 80–90-х рр. ХХ ст. Родоначальником кластерної теорії вважається американський науковець (фахівець у сфері дослідження економічної конкуренції) М. Портер. Хоча деякі дослідники зазначають, що до праць М. Портера, поняття «кластер» досліджували А. Горкін, Л. Смірнягін (Радянський Союз), С. Чаманські (США), Л. де Аблас (Бразилія), К. Фредріксон і Л. Ліндмарк (Швеція) [7, с. 91] для визначення об'єднань підприємств у просторі, а також характеристики процесів, пов'язаних із концентрацією виробництва.

Становлення кластерної теорії М. Портера пов'язують із виходом у 1990 р. його фундаментальної праці «Конкурентна перевага націй», в якій дослідник уперше трактував наукову дефініцію «промисловий кластер» («industrial cluster»). Загалом у своєму науковому доробку вчений значну увагу приділяє саме питанням кластерів. З огляду на це вбачаємо за доцільне детальніше проаналізувати трактування М. Портером поняття «кластер» у контексті конкурентоспроможності регіонів. Необхідно зазначити, що в концепції М. Портера «кластер» є синонімом поняття «промислова група».

Зауважимо, що М. Портер у своїх наукових дослідженнях подає декілька визначень поняття «кластер» (табл. 2).

Отже, М. Портер певною мірою різнопланово трактував поняття «кластер», що вказує на складність його вияву та багатоаспектність цього явища. Деякі дослідники аналізуючи кластерну теорію М. Портера, стверджують, що він тлумачить поняття «кластер» з точки зору відтворювально-галузевого підходу, пояснюючи це тим, що його кластерна модель базується на взаємозв'язку підприємств, об'єднаних процесом відтворення основних галузей промисловості [8, с. 101].

Трактування поняття «кластер» за М. Портером

Визначення	Підхід
Сконцентровані за географічною ознакою групи взаємопов'язаних компаній, спеціалізованих постачальників послуг, фірм у споріднених галузях, а також пов'язаних з їхньою діяльністю організацій (наприклад, університетів, агентств зі стандартизації, торговельних об'єднань тощо) у певних сферах, що конкурують і водночас здійснюють спільну діяльність [11, с. 205–206].	Географічний
Промислова група географічно взаємопов'язаних компаній і пов'язаних з ними організацій, що діють у певній сфері та характеризуються спільністю діяльності, які взаємодоповнюють одні одних» [11, с.207].	Промисловий
Система взаємопов'язаних фірм та інститутів, що загалом за значущістю більша суми інших складових [11, с. 275]	Синергетичний
Форма мережі, що спостерігається в межах певного географічного регіону, в якій близьке розташування фірм і організацій забезпечує наявність визначених форм спільності та підвищує частоту і силу взаємодії [11, с. 234].	Мережевий
Певні галузі, пов'язані через зв'язки «покупець-постачальник» або «постачальник-покупець» чи через загальні технології, загальні канали закупівель або розподілу, або загальні трудові об'єднання [12].	Міжгалузевий

На наш погляд, одним з основних аспектів у кластерній теорії М. Портера є те, що науковець трактує кластер як певну сукупність взаємопов'язаних підприємств та інших інституцій, які спроможні продукувати синергетичний ефект, а це відповідно зміцнює і покращує їхні позиції у конкурентній боротьбі в локальному середовищі конкретної країни чи регіону.

За М. Портером, більшість кластерів складається з таких інституцій і суб'єктів господарювання (рис. 2).



Рис. 2. Структура кластерів за М. Портером

Джерело: побудовано на основі [11, с. 207].

Зазначимо, що сутність і зміст кластерної теорії М. Портер розкриває через запропоновану модель «Діамант», яка містить такі чотири компоненти (рис. 3):

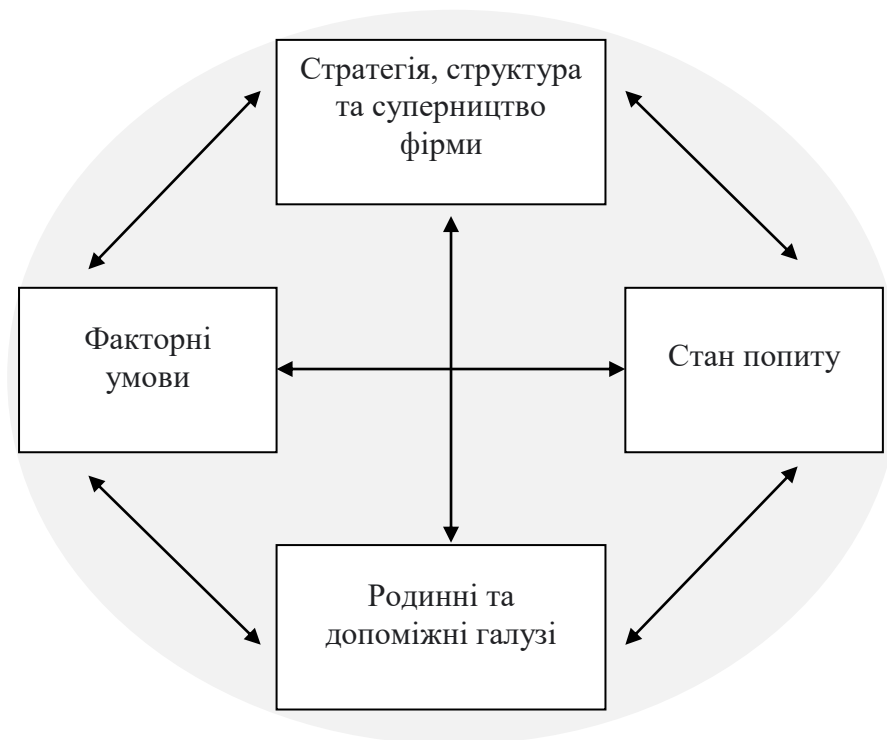


Рис. 3. Модель «Діамант» М. Портера

Джерело: побудовано на основі [12, с. 78]

– факторні умови (наявність таких факторів – природні ресурси, людські ресурси, ресурси капіталу, фізична інфраструктура, адміністративна інфраструктура, інформаційна інфраструктура, наукова і технологічна інфраструктура, які впливають на фактори якості та спеціалізації);

– стан попиту (характер попиту внутрішнього ринку для галузевого продукту чи послуг, який базується на таких параметрах: досвідчений і вимогливий місцевий споживач; потреби споживачів, які випереджають потреби в інших місцях; незвичайний місцевий попит у спеціалізованих сегментах, який можна обслуговувати на міжнародному рівні);

– родинні та підтримуючі галузі або кластери (присутність конкурентоспроможних місцевих постачальників і споріднених галузей);

– стратегію, структуру, конкуренцію (існуючі в державі умови створення, організації й управління підприємствами, а також характер внутрішньої конкуренції) [11, с. 175, 220].

У межах цієї моделі кластери впливають на конкурентну боротьбу трьома способами: по-перше, за допомогою підвищення продуктивності фірм і галузей, що входять до них; по-друге, за допомогою підвищення здатності до інновацій і зростання продуктивності; по-третє, за стимулювання нових бізнесів, що підтримують інновації та розширюють межі кластера [11, с. 221].

М. Портер визначив, що на функціонування і розвиток кластерів у межах моделі «Діамант» суттєво впливають приватний сектор та уряд (табл. 3), а також у національному господарстві, де діють кластери впроваджується економічна політика, яка враховує їхні інтереси і потреби.

Таблиця 3

Вплив приватного та державного секторів на розвиток кластерів (за М. Портером)

Приватний сектор	Державний сектор (Уряд)
Заходи	
Спільний маркетинг за допомогою проведення торгово-промислових ярмарків і делегування представників	Усунення бар'єрів для місцевої конкуренції
Спільні з урядом зусилля в просуванні експорту продукції	Організація відповідних урядових департаментів навколо кластерів
Створення довідників учасників кластера	Зосередження зусиль для залучення іноземних інвестицій у кластери
Спільна розробка спеціальних навчальних планів професійної та технічної підготовки, навчання в коледжах й університетах	Зосередження на сприянні розвитку експорту в кластерах
Спонсорювання спеціалізованих дослідних центрів в університетах	Створення спеціалізованих програм навчання і перепідготовки
Збір кластерної інформації через торгові об'єднання	Підтримка збору й обробки інформації, що відноситься до діяльності кластера
Підтримка тісного зв'язку з провайдерами інфраструктури для задоволення спеціалізованих потреб кластера	Побудова дослідницької роботи в місцевих університетах з розробки пов'язаних з кластером технологій
Розробка курсів для менеджерів з питань законодавства, якості та управління	Поліпшення спеціалізованих транспортних засобів, комунікацій та іншої інфраструктури
Співпраця з урядом у розробці законодавчих норм та їхньої зміни, спрямована на заохочення інновацій	Заохочення зусиль щодо залучення постачальників і провайдерів послуг з інших регіонів, що спрямовано на забезпечення інтересів кластера
Створення місцевих організацій контролю якості та стандартизації	Створення чітких і зрозумілих, спрямованих на оновлення, законодавчих стандартів
Створення торгової організації, яка базується на заданому кластері	Створення зон вільної торгівлі, промислових парків і парків постачальників, які орієнтованих на кластери
Підтримка формування місцевих постачальників і залучення місцевих інвестицій від постачальників, які базуються в інших місцях, за допомогою індивідуальних і колективних зусиль	Спонсорювання форумів для збору разом учасників кластера та незалежного тестування, сертифікації продукції й сервісу для продукції, що поставляється кластером

Джерело: побудовано на основі [11, с. 261, 266]

Окрім цього на кластери суттєво впливає соціальна структура та ініціативи пов'язані з його діяльністю (організація учасників, виявлення переваг та недоліків кластерів, стимулювання державної чи приватної діяльності) та які проявляються на різних інституційних ланках у суспільстві (держава, регіон, район, місто тощо). Так, на думку М. Портера, «соціум об'єднує кластери і вносить свій внесок у процес творення цінності», він також створює сприятливі умови для успішної реалізації кластерного потенціалу [11, с. 233-234], Велика роль кластерів відзначається й тим, що вони є «локомотивом» для розвитку економіки певної країни. М. Портер стверджує, що «розвиток добре функціонуючих кластерів становить один з найбільш суттєвих кроків на шляху до розвиненої економіки» [11, с. 240].

Таким чином, проаналізувавши модель «Діамант» та інші фактори, які впливають на розвиток кластерів у контексті конкуренції, пропонуємо кластерну теорію П. Портера показати у вигляді наступної моделі (рис. 4).

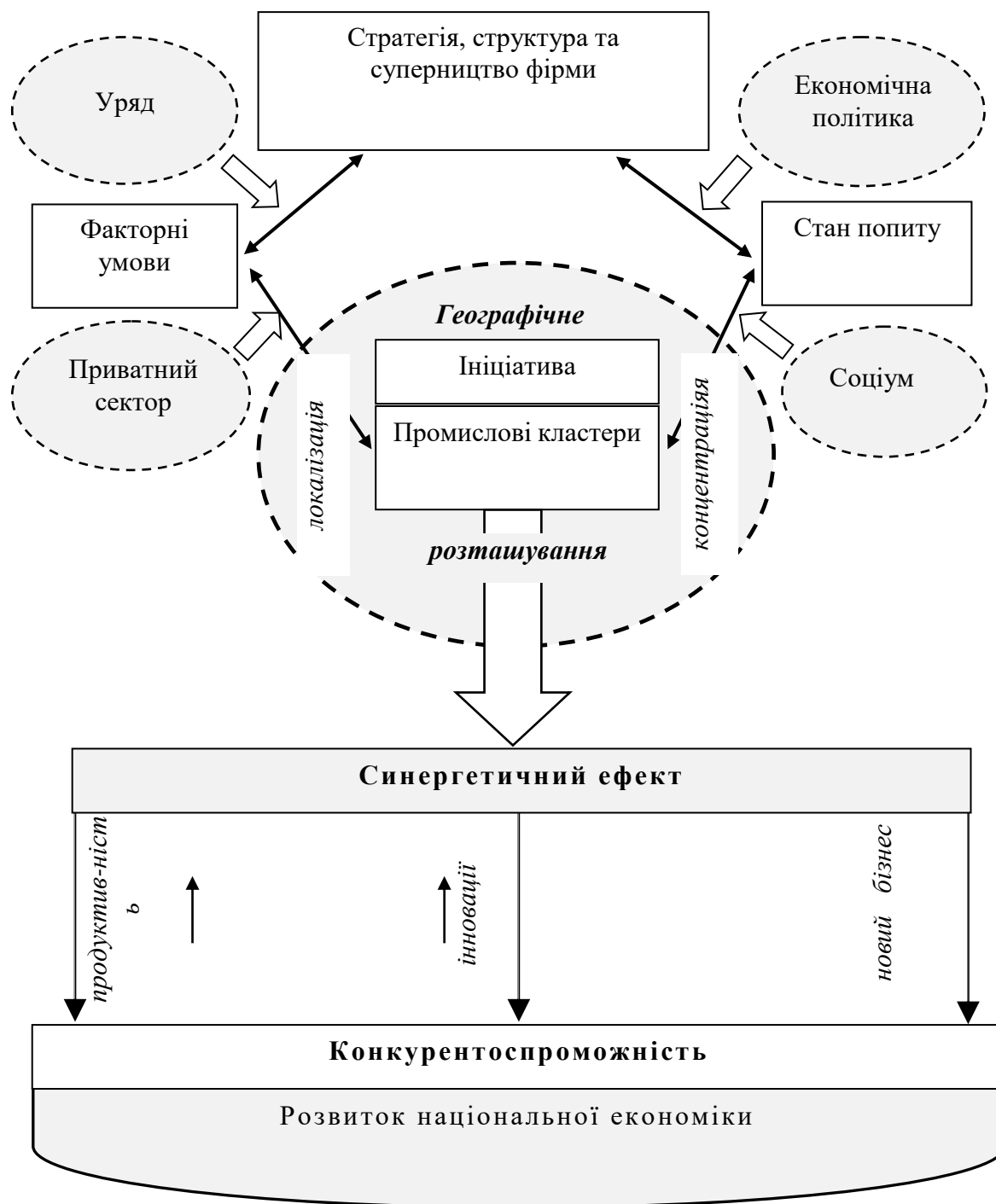


Рис. 4. Модель промислового кластера М. Портера

Джерело: розроблено автором

Зауважимо, що концепція промислових кластерів за теорією конкуренції (як свідчить аналіз наукових джерел, присвячених дослідженню кластерної теорії М. Портера) має як сильні, так і слабкі сторони (табл. 4).

На наш погляд, недоліком кластерної теорії М. Портера також є те, що вона розроблена для підприємств, які діють у важливій галузі національного господарства – промисловості. Водночас не приділено значної уваги розвитку кластерів у таких сегментах економіки, як сфера послуг (туризм, транспорт, зв'язок, торгівля, охорона здоров'я та ін.), сільське господарство тощо.

Переваги та недоліки кластерної теорії М. Портера

Переваги	Недоліки
Кластерна теорія характеризується гнучкістю, а це дає можливість аналізувати широкий спектр явищ і процесів	Орієнтується на минуле. Характеризуючи становлення та зростання існуючих кластерів, теорія не прогнозує, як вони будуть розвиватися у майбутньому
Теорія розроблена таким чином, що є привабливою для впровадження в політиці та управлінні	Конкурентні переваги не обов'язково формують кластер, оскільки можуть існувати успішні окремі підприємства у певній місцевості
Теорія може бути використана для сигналізування про величезний діапазон процесів як з боку попиту, так і пропозиції, зміни різних інституційних зв'язків	Теорія має слабкий теоретичний базис для аналізу конкурентоспроможності невеликих глобалізованих країн з відкритою економікою
Ідея кластерів доволі широка для успішного застосування для обслуговуючих і промислових галузей, високотехнологічних агломерацій та концентрації низькотехнологічних виробництв	Під час аналізу конкурентоспроможності кластери жорстко не детерміновані умовами факторів виробництва. Теорія також теорія не зовсім чітко визначає роль макроекономічних факторів конкурентоспроможності промислових кластерів
Має системний і логічно обґрунтований характер	Теорія позбавлена динамізму і швидше є статичною

Джерело: побудовано на основі [11, с. 14-15, 42].

Висновки. Проведений аналіз засвічує, що кластерні ідеї серед учених з'являються у всіх економічних напрямках і школах незалежно від історичного періоду їхнього існування. Наведена група визначень у тривалому історичному інтервалі дозволяє констатувати, що переваги такої форми об'єднання доводились протягом декількох століть. На наш погляд, найбільш вагомими є такі теорії: регіональної спеціалізації (А. Сміт, Д. Рікардо та ін.); розміщення виробництва (Й. Тюнен, В. Лаунхардт, А. Вебер, А. Льош та ін.); промислових районів А. Маршалла; кумулятивного зростання (Ф. Перру, Ж.-Р. Будвіль, П. Потьє, Г. Мюрдаль та ін.); інноваційна Й. Шумпетера; економічного районування і територіально-виробничих комплексів М. Колосовського; індустріальних районів Дж. Бокаттіні; мережеві (Х. Уайт, М. Грановеттер та ін.).

З'ясовано, що засновник сучасної кластерної теорії М. Портер синтезував та інтегрально поєднав різні підходи і надбання економічної наукової думки (насамперед просторові, інноваційні та мережеві наукові теорії), розробив кластерну концепцію на основі теорії конкурентних переваг.

На базі узагальнення основних положень і концептів кластерної теорії М. Портера розроблено модель промислового кластера, яка підтверджує, що на функціонування та розвиток кластерів взаємозалежно впливають такі чинники: стратегія, структура і суперництво підприємства, факторні умови, стан попиту (модель «Діаманта»), а також державні інституції, економічна політика, соціальна структура, приватний сектор й ініціативи, пов'язані з діяльністю кластера. Важливим аспектом моделі промислового кластера є синергетичний ефект, базуючись на якому промислові кластери через економічні способи (продуктивність, інноваційність, створення нового бізнесу) впливають на конкуренту боротьбу, що в підсумку забезпечує розвиток економіки держави.

На наш погляд, подальшого дослідження потребують питання пов'язані з типологією та класифікацією економічних кластерів, їхньою життєдіяльністю і життєвими циклами, інституціонально-інституційним забезпеченням в умовах розвитку посткоронавірусної економіки.

Література

1. Clark J. B. Marshall's Principles of Economics. *Political Science Quarterly*. 1891. Т. 6. №. 1. С. 126–151. URL: <https://www.jstor.org/stable/pdf/2139233.pdf>.

2. Регіональна економіка: підручник / за ред. проф. Є. П. Качана. Тернопіль, 2008. 800 с.
3. Васильченко А. О., Димченко О. В. Аналіз економічної думки в розрізі передумов розвитку кластерних формувань у працях зарубіжних вчених. *Європейський вектор економічного розвитку*. 2021. № 1 (30). С.6–15.
4. Панкова Л. І. Розвиток теорії регіональних кластерів у фундаментальних напрямках економічної думки. *Причорноморські економічні студії*. 2019. Вип. 48–1. С. 7–15.
5. Калашнікова Т. М. Надбання французької школи просторової економіки у контексті людського розвитку. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2015. Вип. 4. С. 3–9.
6. Федорова В. Г. Еволюція класичних теорій мережних і кластерних форм розміщення виробництва. *Економіка і регіон*. 2011. №. 2. С. 51–54.
7. Capello R. Location, regional growth and local development theories. *Location, Regional Growth and Local Development Theories*. 2011. С. 1–25.
8. Чухно А. А. Й. Шумпетер-засновник еволюційної економічної теорії. *Науковий вісник Чернівецького університету. Економіка*. 2011. №. 579–580. С. 3–10.
9. Карпенко А. В. Розвиток інтелектуальних активів людського потенціалу: теорія та практика: монографія. Запоріжжя: ФОП В. В. Мокшанов, 2018. 510 с.
10. Шевченко А. В. Теоретико-методологічні основи формування кластерної моделі розвитку в економіці. *Ефективна економіка*. 2014. № 12. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=3662>.
11. Porter M. E. On competition. Harvard Business Press, 2008. URL: <http://ressources.auneg.fr/nuxeo/site/esupversions/ba0a40a7-4350-475d-a503-2475adcb9925/res/porter.pdf>.
12. Porter M. The competitive advantage of nations. *Harvard Business Review*. March-April 1990. P. 73–91.

References

1. Clark J. B. (1891) Marshall's Principles of Economics. *Political Science Quarterly*. Т. 6. № 1. С. 126–151. URL: <https://www.jstor.org/stable/pdf/2139233.pdf>.
2. Regionalna ekonomika [Regional economy]: pidruchnyk (2008) / za red. prof. Ye. P. Kachana. Ternopil. 800. [in Ukrainian].
3. Vasylichenko A. O., Dymchenko O. V. (2021). Analiz ekonomichnoi dumky v rozrizi peredumov rozvytku klasternykh formuvan u pratsiakh zarubizhnykh vchenykh [Analysis of economic thought in terms of prerequisites for the development of cluster formations in the works of foreign scientists]. *Yevropeyskyi vektor ekonomichnoho rozvytku*. 1 (30). 6-15. [in Ukrainian].
4. Pankova L. I. (2019). Rozvytok teorii rehionalnykh klasteriv u fundamentalnykh napriamakh ekonomichnoi dumky [Development of the theory of regional clusters in the fundamental directions of economic thought]. *Prychornomorski ekonomichni studii*. Vyp. 48-1. 7-15. [in Ukrainian].
5. Kalashnikova T. M. (2015). Nadbannia frantsuzkoi shkoly prostоровoi ekonomiky u konteksti liudskoho rozvytku [Acquisition of the French school of spatial economics in the context of human development]. *Hlobalni ta natsionalni problemy ekonomiky*. Vyp. 4. 3-9. [in Ukrainian].
6. Fedorova V. H. (2011). Evoliutsiia klasychnykh teorii merezhnykh i klasternykh form rozmishchennia vyrobnytstva [Evolution of classical theories of network and cluster forms of production placement.] *Ekonomika i rehion*. № 2. S. 51–54. [in Ukrainian].
7. Capello R. Location, regional growth and local development theories. *Location, Regional Growth and Local Development Theories*. 2011. С. 1–25.
8. Chukhno A. A. (2011). Y. Shumpeter-zasnovnyk evoliutsiinoi ekonomichnoi teorii [AJ Schumpeter – the founder of evolutionary economic theory]. *Naukovyi visnyk Chernivetskoho universytetu. Ekonomika*. №. 579–580. 3–10. [in Ukrainian].
9. Karpenko A. V. (2018). Rozvytok intelektualnykh aktyviv liudskoho potentsialu: teoriia ta praktyka: monohrafiia [The Development of Intellectual Assets of Human Potential: theory and practice]. *Zaporizhzhia : FOP V. V. Mokshanov*, 510. [in Ukrainian].
10. Shevchenko A. V. (2014). Teoretyko-metodolohichni osnovy formuvannia klasternoї modeli

rozvytku v ekonomitsi [Theoretical and methodological bases of formation of cluster model of development in economy]. Efektyvna ekonomika. 12. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=3662>. [in Ukrainian].

11. Porter M. E. (2008). On competition. Harvard Business Press, URL: <http://ressources.auneg.fr/nuxeo/site/esupversions/ba0a40a7-4350-475d-a503-2475adcb9925/res/porter.pdf>.

12. Porter M. (1990). The competitive advantage of nations. *Harvard Business Review*. March-April. 73-91.

Статтю отримано 3 листопада 2021 року
Article received November 3, 2021